

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על שימוש הלוואי ומשפט-הזיקה

בהשפעת כמה לעזים — בייחוד בגלל תרגום פזיו משפות אלו — נמצא לפעמים בעברית משפט-זיקה בשימוש זר ללשוננו.¹

נעיין תחילה במשפט אחד ונלמד ממנו מה טיבו של של משפט-זיקה ומה הוא מביע בעברית: „ובאתם וירשתם את הארץ, אשר ה' אלהי אבותיכם נותן לכם“. משפט טפל כגון זה — „אשר ה'... נותן לכם“ — נקרא משפט-זיקה (relative clause), והוא אינו אלא אחד מן הלוואים (attribute). הנלווים אל השם להשלים את המָפֵע בו. כמו שאני משלים „הארץ — באמרי „הארץ הזאת“ או „הארץ שלי“ או „הארץ היפה“, כן מושלם בפסוקנו הנ"ל השם „הארץ“ על-ידי משפט-הזיקה „אשר ה'... נותן לכם“.

1. ד"ר יצחק פרץ ייחד לתופעה זו מאמר, שנתפרסם ב„לשוננו לעם“ קונטרס א' (תש"ה) ושוב ב„דבר“ (י"ב במרחשוון תשי"ג). המונח „משפט-זיקה“ מציין צורת לשון מסוימת, ודווקא מצד הצורה אין כל דופי גם במשפטי-הזיקה הנדונים. לכן אין השם „משפט-זיקה מדומה“, ספרץ בחר בו, מכיון יפה לעניינו. משפטי-זיקה אלה אינם מדומים; רק שימושם בעברית אינו נכון.

אם נוסיף לחקור את התפקיד, שממלאים לוואים אלו, ונשאל, מה נשתנה הביטוי הפשוט „הארץ” מן הביטויים המורכבים „הארץ הזאת” וכו', ניווכח, שהשינוי הוא צמצום המשמע. הלוואי מצמצם את הוראת שם העצם, שאליו הוא נלווה; הוא מצמצם את מספר העצמים, שעליהם יכול השם לחול: בשמעי „הארץ” עדיין איני יודע, באיזו ארץ מן הארצות מדובר, אבל „הארץ הזאת” או „הארץ שלי” היא רק אחת.¹

כאן יוכל הקורא החריף להקשות: ומה דינו של הביטוי „הארץ היפה”? הרי המלה „הארץ” לבדה מציינת ארץ מסוימת אחת, והיש עוד צורך ואפשרות של הגדרה מצמצמת נוספת? הרי הלוואי „היפה” אחרי „הארץ” אינו יכול לבוא אלא כדי לתאר אותה הארץ, המכוונת בדברי המדבר והידועה לשומעו — אמנם כן! אם השם בעצמו כבר מוגדר די צורכו ואין ספק, שהוא מכוון לעצם מסוים אחד, באחריו הלוואי לא לצמצמו, כי אם להוסיף עליו תיאור. לוואים לא מצמצמים כאלה יש, למשל, בביטויים „ביתנו הקטן”, „מאיר היקר” וכיוצא בהם. שם התואר „הקטן” מתאר את שם העצם „ביתנו”, שהוא בעצמו מוגדר למדיי על ידי כינוי הקניין המחובר אליו. מח שאין כן, אם יש לנו שני

1. ב„לשוננו לעם” מחזור ג' קונטרס ה' עמוד 27, נקרא שימוש זה של הלוואי „שימוש ממיין”, לפי שיש כאן משום חלוקת העצמים הנדונים לשני מינים: מצד אחד זה שחלה עליו התכונה המובעת בלוואי, ומצד אחר זה שאין היא חלה עליו.

בתים — אחד גדול ואחד קטן — שהרי אז בא הלוואי
 „הקטן” לצמצם, כלומר, לבוא אחד משני בתים. ואף-על-פי
 שבכתוב אין שום הבדל בין שני הצירופים, השונים
 במשמעם, ברור מאוד ההבדל בדיבור, בגלל ההנגנה
 (אינטונאציה) השונה: ב”ביתנו הקטן” — אם יש לנו רק
 בית אחד — יורד הקול במלה השנייה, ואילו ב”ביתנו
 הקטן” — היינו, הקטן מן השניים — עולה הקול כלפי הסוף.
 רק לתאר, ולא לצמצם, בא הלוואי, כשפונה אני אל
 חברי במלים „מאיר היקר”; השם הפרטי „מאיר” שם האישי
 שאני מדבר אליו, אינו טעון עוד הגדרה, אבל אם ידועים
 לנו שני אנשים בשם מאיר, ובדברי על אחד מהם אני אומר
 „מאיר הקטן”, הרי מבדיל אני מאיר זה מ”מאיר הגדול”,
 ושוב בא כאן הלוואי לצמצם ולהגדיר.

חקירת שימושם של הלוואים לכל סוגיהם מבחינה
 זו — המצמצמים הם אם לא? — בעברית קובעת עניין לעצמה.
 לגבי שפות אירופה דן Jespersen בנושא זה בפרוטרוט בספרו
 Philosophy of Grammar 1. רבות מן התופעות, הנזכרות שם
 משותפות לעברית וללשונות ההן או לקצתן, ובתופעות אחדות

1. כמה פעמים כבר הושמעה ההצעה להוציא תרגום ועיבוד עברי
 של ספר זה ושל כמה ספרי יסוד אחרים בבלשנות הכללית כנון Le Langage
 מאת J. Vendryes ו-L. Bloomfield. אפשר לומר, כי מהגשמת ההצעה הזאת צפויה השפעה מכרעת על עבודתם של רבים
 העוסקים במחקר לשוננו ועל השקפותיהם של כל המעוניינים בבעיות
 לשון אצלנו. ספרים ומאמרים הרבה, היוצאים בעברית, מעידים על תלישות
 מן ההתפתחות, שהתחוללה בבלשנות בעולם בעשרות השנים האחרונות.

גבולות לשוננו מהן או מקצתן. בין משפטי-הזיקה הלא-
מצמצמים מונה יספרסן את משפטי-הזיקה הממשיך
(continuative). הנמצא באנגלית, בצרפתית, בגרמנית, בדנית
ובאחרות. הרי תרגום עברי מילולי של המשפט, שיספרסן
מביאו להדגמת משפטי-הזיקה הממשיך הלועזי: „הוא נתן את
המכתב לפקיד, שהעתיק אותו אחר-כך”¹. משפט הזיקה
„שהעתיק...” וודאי שאינו מצמצם את הוראת השם „הפקיד”.

— האם משפט זה הוא עברי?

כבשפות אחרות יש בעברית משפטי-זיקה מצמצמים
ומשפטי-זיקה שאינם מצמצמים אלא מתארים.
„הארץ אשר ה' נתן לכם”, „השומרים הטובים בעיר”,
„הרחלים שעלו מן הרחצה” — באלה יש משפטי-זיקה
מצמצמים. לעומתם „האדמה הטובה הזאת אשר נתן לכם ה'
אלהיכם”, „אהרן אשר בחר בו”, „הר ציון זה שכנת בו” —
כאן משפטי-הזיקה אינם מצמצמים אלא הם מתארים
את השמות, שהם תלויים בהם: „האדמה הטובה הזאת”,
„אהרן”, „והר-ציון” כשלעצמם מוגדרים ומיוחדים למדי.

בין משפטי-הזיקה הלא-מצמצמים יש בלועזית
סוג אחד, שממנו הובאה למעלה הדוגמה האנגלית של יספרסן.
הם נקראים „משפטי-זיקה ממשיכים” או „משפטי-זיקה של
המשך”, מפני שתפקידם להמשיך את סיפור המעשה, לספר
מעשה חדש. הרי דוגמה של משפט כזה מן העיתונות שלנו:

¹“He handed the letter to the clerk, who then

copied it”

„בתאונת הדרכים נפצעו שני אנשים, שהובאו לבית-החולים“.

אין זה משפט עברי! בעברית, אחרי שאמרנו, כי נפצעו שני אנשים, עלינו לספר את המשך המעשה במשפט עיקרי צוסף לאמור: „... ו (הם) הובאו לבית-החולים“. אם נאמר „... אנשים, שהובאו לבית-החולים“, הרי בעברית מקורית — לא מולצת — יכול המובן להיות רק זה: האנשים נפצעו, אחרי שהובאו לבית-החולים.

אף-על-פי שהדבר נראה ברור ומתקבל על דעתו של בעל חוש לשון עברי, אנו מוצאים בעברית של ימינו משפטים הבנויים במתכונת משפטי-הזיקה הממשיכים הלועזיים, כגון:

„הילד נגע בפצצה, שנתפוצצה והמיתה אותו“;

„הגנב התנפל על השוטר, ששלף את אקדחו להתגונן“;

„חברי התזמורת הגיעו לשדה-התעופה, ששם קיבל

אותם קהל רב“;

„שמעתי מפיו דברים מעליבים, שעניתי עליהם בחריפות“.

כדי לעשות משפטים אלו עבריים לא רק במליהם, אלא

גם במבנם, עלינו לפשוט מעליהם את צורת המשפט

המורכב ולהלביש אותם צורה של משפט מחובר¹:

„הילד נגע בפצצה, והיא נתפוצצה...“;

1. משפט מחובר (compound) הוא משפט, שכל אחד מאיבריו

ביתן ליהפך למשפט עצמאי („הילד נגע בפצצה. — והיא נתפוצצה“).

במשפט מורכב (complex) אחד האיברים הוא עיקרי והאחרים

הם משפטים פליים, המשועבדים לו ואינם יכולים להיות עצמאיים

(„שנתפוצצה“ אינו יכול להיות משפט עצמאי).

„הגנב התנפל על השוטר, והוא שלף...“;
 „חברי התזמורת הגיעו לשדה־התעופה, ושם קיבל...“
 המשפט האחרון מבין הדוגמות המשובשות שלעיל מאלף
 מאוד: „שמעתי מפיו דברים מעליבים, שענית עליהם בחריפות“.
 כדי לתת לו צורה עברית, אני יכול להפכו — כבדוגמאות
 האחרות — למשפט מחובר: „... דברים מעליבים, וענית
 עליהם בחריפות“. אבל אני יכול גם לתקנו — אגב שינוי־מה
 במשמעו — על־ידי הוספת שתי מלים: „שמעתי מפיו דברים
 מעליבים, שהייתי מוכרח (או: שהכריחו אותי) לענות עליהם
 בחריפות“. בדרך זו אני מוציא את משפט־הזיקה מגדר משפט
 של המשך והופך אותו ללוואי מצמצם: משפט־הזיקה
 „שהייתי מוכרח לענות עליהם בחריפות“ מגדיר ומצמצם עוד
 יותר את „את הדברים המעליבים“ (לא דברים מעליבים סתם,
 אלא דברים מעליבים המצריכים תגובה). וגם בדוגמה הנל
 „חברי התזמורת וכו“ אפשר להניח את צורת המשפט המורכב
 על־ידי שינוי קל בנוסח ואגב שינוי המשמע. אם נאמר „חברי
 התזמורת הגיעו לשדה־התעופה, ששם חיכה להם קהל רב“.
 שוב אין כאן משפט־זיקה של המשך, אלא משפט־זיקה מתאר.
 לא־מצמצם. כבר ידוע, באיזה שדה־תעופה ירדו חברי
 התזמורת; אי־אפשר עוד לצמצם את הוראת השם „שדה־
 התעופה“, ולכן אין המלים „ששם חיכה להם...“ באות אלא
 לתאר את שדה־התעופה.
 בעברית המקורית אין „משפטי־זיקה של המשך“. סוג
 תחבירי זה של משפטי־הזיקה הלא־מצמצמים הוא לועזי.